

ابعاد منزلت اجتماعی خانواده در قرآن

هانیه زینالی^۱

یکی از نیازهای اصلی بشر نیاز او به احترام و داشتن منزلت است. آموزه‌های الهی، راهنمایی جامع جهت رسیدن انسان به کمال مطلوب است. از محورهای مهم در آیات قرآن و روایات موضوع خانواده و منزلت اجتماعی خانواده است. مقاله حاضر با هدف بررسی ابعاد منزلت اجتماعی خانواده در قرآن، به گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای پرداخته و با روش توصیفی تحلیلی ابعاد فرهنگی، اقتصادی و سیاسی خانواده از دیدگاه قرآن را مورد ارزیابی قرار داده و به این نتیجه رسیده است که خانواده پویا و اسلامی، از بعد فرهنگی ضامن حفظ نسل، تأمین سلامت جامعه و انتقال ارزش‌هاست. از بعد اقتصادی موجب توسعه اقتصاد پایدار و از بعد سیاسی سبب حفظ تعال پویای ساختار کل جامعه و سد را نفوذ بیگانگان خواهد بود.

واژگان کلیدی: خانواده، منزلت اجتماعی، قرآن.

مقدمه

خانواده از ابتدای تاریخ تاکنون به عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی، زیربنای جوامع و خاستگاه فرهنگ‌ها، تمدن‌ها و تاریخ بشر بوده است. نهاد مقدس خانواده، رکن بنیادین اجتماع بشری و محمل فرهنگ‌های گوناگون است تا آنجا که سعادت و شقاوت امت‌ها، مرهون رشادت و ضلالت خانواده است. اولین شرط داشتن جامعه‌ای سالم و پویا، سلامت و پایداری خانواده است. همه دستاوردهای علمی و هنری بشر در سایه خانواده‌های سالم و امن پدید آمده است. دین اسلام به عنوان مکتبی انسان‌ساز، بیشترین توجه را به والایی خانواده دارد و برای خانواده قداست و منزلت خاصی قائل است؛ به نحوی که بنا و نهادی با آن قابل مقایسه نیست؛ از این رو، این نهاد مقدس را کانون تربیت می‌شمرد. نیک‌بختی و بدبختی جامعه انسانی را نیز به صلاح و فساد این بنا وابسته می‌داند و هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به آرامش برمی‌شمارد. قرآن کریم به عنوان برترین نسخه زندگی و عالی‌ترین راهنمای بشر برای دستیابی به حیات طیبه، بخشی عظیم از آیات را به تنظیم و تعدیل روابط اعضای

^۱. طلبه سطح ۲ حوزه علمیه حضرت زینب کبری سلام الله علیها ارومیه.

خانواده، حقوق و وظایف همسران و فرزندان اختصاص داده است. برخی از سؤر قرآن به صورت خاص مسایل خانواده را بیان می‌کنند؛ مانند سوره‌های نساء، انسان، تحریم، طلاق و اهداف خانواده و اقتضای تأسیس آن ایجاب می‌کند که پایه‌گذاران آن یعنی زن و شوهر، در تحکیم و پایداری این بنا، نهایت سعی خود را بکنند و با همان انگیزه که بر تشکیل آن اقدام کردند، بر دوام آن اصرار ورزند تا وحدت و پویایی این نهاد مقدس تا پایان حفظ شود. خدای سبحان، از پیوند ازدواج که موجب تشکیل خانواده می‌شود به «میثاق غلیظ» یا پیمان محکم یاد نموده و خانواده را «نعمت الاهی» نامیده است. در فرهنگ ایرانی نیز خانواده پایه و ستون اصلی جامعه است و برای مردم ایران واحدی بسیار ارزشمند است و به دلیل اینکه در دین اسلام که دین اکثر مردم ایران است به خانواده تاکید زیادی شده است، جامعه ایرانی خانواده را بسیار مقدس می‌داند و در تحکیم و بقای آن کوشش زیادی می‌کنند. حال این سوال پیش می‌آید که ابعاد منزلت اجتماعی خانواده در قرآن چیست؟

بررسی ابعاد منزلت اجتماعی خانواده در قرآن از آن جهت اهمیت دارد که خانواده یکی از ارکان اساسی جامعه شمرده می‌شود و دستیابی به جامعه سالم در سایه وجود خانواده سالم مسیر است که از یک طرف با نظام اجتماعی و از سوی دیگر مستقیماً با فرد در ارتباط است. لذا آگاهی از ابعاد منزلت خانواده در دیدگاه اسلام و قرآن موجب تقویت بنیان خانواده و به تبع آن استحکام جامعه خواهد شد.

در رابطه با خانواده کتاب جایگاه خانواده و جنسیت در نظام تربیت رسمی نوشته محمدرضا زببائی نژاد، به تأثیر جنسیت در نظام تربیتی خانواده می‌پردازد. همچنین کتاب جایگاه خانواده در اسلام، اثر سید حسن امین و مهسا قاسمی نیز جایگاه خانواده را در اسلام و منابع دینی مورد بررسی قرار می‌دهد. علاوه بر آن مقالاتی در مجموعه مقالات برگزیده سومین همایش علمی- پژوهشی منزلت خانواده و سبک زندگی در فرهنگ رضوی جمع آوری شده که هر کدام به نوعی به منزلت خانواده پرداخته اند. اما مقاله ای مستقل که به ابعاد منزلت اجتماعی خانواده پرداخته باشد، یافت نشد. نوشتار حاضر به بررسی ابعاد منزلت اجتماعی خانواده از دیدگاه قرآن می‌پردازد. نوشتار حاضر به صورت کتابخانه‌ای و به روش توصیفی تحلیل ابتدا به مفهوم شناسی بحث پرداخته، سپس منزلت اجتماعی خانواده را در ابعاد فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مورد بررسی قرار خواهد داد.

۱. مفهوم شناسی

الف: منزلت

منزلت از نظر لغوی به معنی مقام، درجه، مرتبت، رتبه، قدر، ارج و حرمت آمده است.^۱ همچنین در فرهنگ معین به معنی مقام و درجه و حرمت و احترام آمده است. منزلت اجتماعی که گاه منزلت نیز نامیده می شود، درجه ای است که هر فرد با توجه به حقوق قانونی، وظایف و سبک زندگی خود در سلسله مراتب اجتماعی بر پایه احترام یا اعتبار کسب می کند.^۲ ملوین تامین، منزلت را ارزشی می داند که هر جمع برای نقش اجتماعی قائل است و یا مقام فرد یا گروه با توجه به توزیع شأن در نظام اجتماعی را منزلت می نامد. منزلت اجتماعی از جنس رتبه اجتماعی یا میزان دسترسی به منابع ارزشمند جامعه است.^۳

ب: خانواده

خانواده کوچکترین واحد اجتماعی است که متشکل از زن، مرد، فرزندان و دایره گسترده تر، خویشان و پیوندهای نسبی و سببی اعضای پایه ای آن است. این نهاد اجتماعی دارای وظایفی است که تداوم حیات و پایداری نهاد خانواده رابه همراه دارد و همین امر بر کارکردی بودن این واحد اجتماعی دلالت می کند.^۴

از منظر اسلام خانواده به عنوان نهاد تأثیرگذار، از جایگاه والایی برخوردار است و یکی از نهادهای زیربنایی و ساختاری اصلی جامعه اسلامی به شمار می آید که هم گام با دیگر ساختارهای جامعه در راه تحقق اهداف انسانی، به عنوان خلیفه و جانشین خداوند، گام برمی دارد. از دیدگاه اسلام، خانواده سنگ بنای جامعه است که فرد را به جامعه و نسل ها را به یکدیگر و گروه های اجتماعی گوناگون را به هم پیوند می دهد.^۵ همچنین یکی از محوری ترین محیط های تربیتی است که در حفظ سلامت روانی، اجتماعی و جسمانی فرد نقش بسزایی ایفا می کند؛ که والدین در آن نقش اساسی و سرنوشت سازی در زندگی فرزندان بر عهده دارند.^۶

۱. دهخدا، لغتنامه، ۱۳۷۳.

۲. دایره المعارف بریتانیکا، ۲۰۰۶.

۳. چلبی، جامعه شناسی نظم، ص ۷۹.

۴. سیار و اقلیما، مقایسه کارکرد خانواده در مردان ماهر و غیر معتاد، تهران، ص ۹۶.

۵. چراغی کوتیانی، رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده، ص ۷۶.

۶. کرامتی و همکاران، رابطه خویشین شناسی مدیران مدارس با ترفندهای آنان در مدیریت تعارض، ص ۴۸.

پیامبر گرامی ﷺ می‌فرمایند: «در اسلام هیچ بنیانی پیش خداوند محبوب‌تر و ارزشمندتر از بنیان تشکیل خانواده و بنیان ازدواج نیست.»^۱ این همه تقدیر و تمجید از ازدواج و بنیان خانواده به دلیل آن است که ازدواج منشأ سرنوشت‌ساز خانواده و نقطه شروع یک واحد اجتماعی ستوده است. ازدواج به عنوان سنگ بنای اولیه خانواده و به عنوان عاملی اساسی در شکل‌گیری این نهاد با عظمت بوده و زمینه‌ساز زوجیت و همدلی دو جوان و همچنین بستر ساز پیشرفت مادی و معنوی آنان خواهد بود. خانواده‌ای که به دنبال ازدواج بنا نهاده می‌شود به مثابه لنگرگاه امنی است که همسران جوان در بستر آن با اطمینان و صلابت، بر ناکامی‌ها و فراز و نشیب‌های زندگی چیره شده و از وادی‌های شکست، مصمّم و استوار عبور کرده و به سوی اعلا علیّین (قرب خدا) که همانا مقصود خلقت است،^۲ پرواز می‌کنند.

در حقیقت خانواده یک واحد اجتماعی است که هدف از آن در نگاه قرآن، تأمین سلامت روانی برای سه دسته است؛ زن و شوهر، پدر و مادر و فرزندان. همچنین هدف، ایجاد آمادگی برای برخورد و رویارویی با پدیده‌های اجتماعی است. در قرآن کریم می‌خوانیم: «وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا وَ كَسَانِي كِه مِي گويند خدايا، ما را از همسرانمان نور چشمان ببخش و ما را رهبر پرهيزكاران گردان»^۳ این آیه بر اهميّت خانواده و پيش‌آهنگي آن در تشكيل جامعه نمونه انساني اشاره دارد، چنان که پیوندهای سالم و درخشان خانوادگی را ایده آل پرهیزکاران معرفی می‌کند.

در درون واحد اجتماعی خانواده پدر و مادر از آغاز تولد کودکان به عنوان الگو برای آنان مطرح هستند، نقش و معنای اهميّت خانواده در بهسازی وضعیت بشر نیز در همین واقعیت نهفته است. در نگاه پیشوایان دین، باورها، چگونگی زندگی، عادت‌ها، تمایلات و اهداف والدین از مهمترین عوامل تأثیرگذار بر کودکان هستند. بنابراین نوع رفتار والدین در هماهنگ سازی خواست‌ها و تمایلات خودشان از یک سو و تمایلات خانوادگی و اجتماعی از سوی دیگر و همچنین تلاش پیوسته آنان برای تأمین رفاه و سلامتی روانی خانواده و نوع برخوردشان با وظایف دینی و اجتماعی از عوامل ایجاد هسته تعاون و همکاری اجتماعی در کودک شمرده می‌شوند.

ارزش خانواده پیش از هر چیز بر پایه مودّت و دوستی بین اعضای آن استوار است؛ اعضای که انجام حقوق متقابل، آنان را در کنار یکدیگر نگاه داشته است و اگر این جریان بر اساس دوستی و تفاهم و برکنار از

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۲۲.

۲. ذاریات، آیه ۵۶.

۳. فرقان، آیه ۷۴.

منیت ها ادامه یابد به کمال انسانی مورد انتظار خواهد انجامید. از نگاه قرآن، خانواده، مدرسه محبت و دوستی است؛ قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»؛ از نشانه های او این است که از خود شما جفت‌هایی برای شما آفرید تا نزد ایشان آرامش یابید و میان شما دوستی و مهربانی برقرار ساخت. همانا در این نشانه‌هایی است برای آنان که می‌اندیشند.^۱ بنیان‌های پدیدآورنده خانواده خود گویای ارزش معنوی و منزلت آن است زیرا قرآن خانواده را نهادی مقدس و مبتنی بر چند رکن معنوی می‌داند که عبارتند از؛ آرامش و سکون، عشق و دوستی، مهربانی و شفقت و همیاری که انس و الفت نیز در بطن آن است.^۲

۲. بعد فرهنگی منزلت خانواده

فرهنگ جوهر اصلی سبک زندگی را تشکیل می‌دهد و سبک زندگی نیز بخشی از جلوه عینی و مصداق خارجی فرهنگ شمرده می‌شود، یعنی فرهنگ در قالب سبک زندگی نمایان می‌شود. در همه مدنیت‌ها، خانواده به‌عنوان شالوده حیات فرهنگی معرفی شده است.^۳ در آموزه‌های وحیانی، التزام به باورها و رفتارهای دینی، سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی را به دنبال دارد، ازدواج و فرزنددار شدن در آموزه‌های قرآن و روایات یک ارزش است. از طرفی تشکیل خانواده و فرزندآوری بر هر چهار بعد سلامت زیستی، اجتماعی، روانی و معنوی تأثیر دارد. در بخش مفاهیم و ارزش‌ها؛ آموزه‌های قرآن و عترت در ارتباط با ابعاد مختلف سلامت انسان؛ خانواده و جامعه ارائه می‌گردد.^۴ انتقال فرهنگ‌ها و تمدن‌ها و حفظ اصول و عناصر اصلی یک تمدن و فرهنگ در یک جامعه و انتقالش به نسل‌های پی‌درپی، به برکت خانواده انجام می‌گیرد؛^۵ نقش فرهنگی خانواده از نقش اقتصادی و اجتماعی آن مهم‌تر است. در حوزه اقتصاد اگر بخواهیم مصرف تولیدات داخلی به معنای واقعی محقق شود باید فرهنگ مصرف تولید داخلی در ذهن مردم جا بیفتد. در حوزه اجتماعی قانون‌گرایی یک فرهنگ است.^۶

۱. روم، آیه ۲۱.

۲. طباطبایی، خانواده از منظر قرآن، ص ۱۲۴.

۳. امام‌جمعه، جامعه‌شناسی فرهنگی، ص ۲.

۴. شعیری، جامع الاخبار، ص ۳۴۲.

۵. حاج‌علی‌اکبری، مطلع عشق، ص ۲۶.

۶. بیانات رهبری، ۱۳۹۳/۱/۱.

منزلت و جایگاه خانواده در اینجا مشخص می‌شود که اسلام خانواده را به سبکی دعوت می‌کند که ارزش‌هایی چون قناعت، زهد، ساده زیستی، ترجیح دنیا بر آخرت اعتدال در اقتصاد خانواده و... به عنوان ارزش مطرح است. در حالی که غرب با تخریب این ارزش‌ها، به دنیاطلبی، مدگرایی، تجمل‌گرایی، ظاهرگرایی، و... را که در راستای اهدافش است، تشویق می‌کند. رعایت اعتدال در اقتصاد خانواده برای افراد و جوامع دو ارمغان مهم دارد: بشر را از بزرگ‌ترین رنج تاریخی او که مسئله معیشت و غصه تامین مایحتاج است، نجات می‌دهد؛ همچنین جامعه و فرد را از عوارض شوم فقر که سوء اخلاق، فساد، فحشا، حتی کفر و بی‌دینی است، محفوظ نگه می‌دارد.^۱

۴. بعد سیاسی منزلت خانواده

خانواده به عنوان کوچکترین نهاد اجتماعی، سنگ بنای در جامعه‌ای محسوب می‌شود و ساختارها و هنجارهای جوامع مختلف براساس افراد متولد و تربیت شده در این کانون مقدس شکل می‌گیرد و می‌تواند کانون اصلی رشد و تعالی انسان باشد. در فرایند جهانی شدن و تغییرات و تحولات اجتماعی، خانواده از این تغییرات مصون نمانده و از تعریف تا کارکردها، و حق ناظر به آن دستخوش تغییرات فراوان شده است.

الف: حفظ تعادل پویای ساختار کل جمعیت

در پی تحولات جهانی، نظریه زوال خانواده در جامعه شناسی مطرح شد. براساس این نظریه تغییراتی که در زندگی خانوادگی رخ داده، از جمله کاهش نرخ ازدواج و زادوولد، افزایش نرخ ازدواج‌های غیررسمی، طلاق و خانواده متشکل از پدر یا مادر به همراه فرزندان، افزایش اشتغال زنان و افزایش فردگرایی در روابط خصوصی، موجب فروپاشی خانواده شده است. با توجه به اینکه خانواد مقتدر، بنیان جامعه مقتدر است، عقیده بر آن است که فروپاشی خانواده به فروپاشی جامعه منجر خواهد شد.^۲

از سوی دیگر، علاوه بر آثار مخرب فروپاشی خانواده در جامعه که از منظر جامعه شناسی، دغدغه جامعه شناسان و اندیشمندان علوم اجتماعی است، حق زندگی خانوادگی که در نظام بین‌المللی حقوق بشر به رسمیت شناخته شده و دارای ابعادی مانند حق فرد به ازدواج و تشکیل خانواده، حق تعلق داشتن به یک خانواده، حق زوجین به زندگی مشترک، حق بر داشتن فرزند، حق والدین بر تربیت فرزندشان و مراقبت از

۱. عبدالحی، سبک زندگی قرآنی، ص ۱۰۲.

۲. هیوز و استون، حیات خانواده و اجتماع، ص ۲۶۱.

آنها و حق کودکان به زندگی در کنار والدین‌شان، به شدت در معرض تهدید و نقض قرار گرفته است. این حق مهم زیربنای جامعه سالم است.^۱

جمعیت فعال و پویا یک سرمایه اجتماعی است. مسئله حفظ تناسب، جوانی و تعادل جمعیت با توجه به موقعیت استراتژیک کشور و همچنین ارتقاء سلامت خانواده، فرزندآوری و پرورش ارزش‌های اخلاقی خانواده و جامعه، از مسائل روز و سیاست‌های کلی کشور است. رشد جمعیت و سطح باروری با میزان توسعه یافتگی اقتصادی و اجتماعی کشورهای مختلف جهان به ویژه در کشورهای در حال توسعه، از جمله ایران ارتباط مستقیم دارد.^۲

منظور از منزلت خانواده از بعد سیاسی، حفظ تعادل پویای ساختار کل جمعیت است. البته در طول دو دهه گذشته، کاهش موالید در کشور سریع‌تر و بیشتر از حد پیش‌بینی شده در برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در زمینه خطوط کلی سیاست تحدید موالید کشور در بخش جمعیت بود.

ب: سد راه نفوذ بیگانگان

باگسترش دامنه جهانی شدن و ورود جدید زندگی غربی، جامعه ایران نیز همچون بسیاری از کشورهای در حال توسعه تغییراتی یافته است که چشم انداز و دامنه آن چندان که باید روشن نیست؛ به عبارتی تغییرات و تحولاتی که در غرب با عنوان مدرنیته و جهانی‌شدن روی داده‌ها تأثیراتی را از طریق دنیای اطلاعات و ارتباطات بر نقاط دیگر جهان، از جمله ایران برجای گذاشته و چون این تحولات از درون برخاسته و برای آن در بستر وارد شده فرهنگ‌سازی نشده، بحران‌هایی را در زندگی مردم به وجود آورده است؛ از جمله مصرف‌گرایی، نحوه پوشش، خود باختگی فرهنگی، معماری و ساخت و ساز، رفتارهای اجتماعی و... که از جمله پیامدهای اصلی سبک‌های جدید زندگی برای جوامع در حال توسعه هستند.^۳

تهاجم دیروز بیگانگان، مقابله‌ای از نوع نظامی بود، اما امروز این تهاجم به صورت فرهنگی است. هجوم اصلی بر سبک زندگی و بر نهاد مقدس خانواده متمرکز شده است. کم رغبتی به ازدواج، کم رغبتی نسبت به داشتن فرزند، رشد طلاق، با آموزه‌های الهی اسلامی و سبک زندگی ایرانی مطابقت ندارد. قرآن کریم

^۱. موسوی، بررسی جایگاه خانواده در نظام بین‌المللی حقوق بشر، ص ۴۹۱.

^۲. ضیایی بیگدلی، رابطه بین میزان باروری کل با توسعه اقتصادی و اجتماعی، ص ۱۲۳.

^۳. رضایی، سبک‌های زندگی و چالش‌های هویتی: رد پای زیستن، ص ۴۵.

می‌فرماید: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا؛ و خداوند هرگز اجازه نداده است که کافران کمترین تسلطی بر مومنان داشته باشند.»^۱

نتیجه گیری

خانواده با وجود اینکه در اکثر جوامع مورد توجه است در جهان بینی اسلامی منزلت و ارزش شایان توجهی به آن داده می‌شود. در این جهان بینی خانواده گروهی متشکل از افراد است که دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی است که بر اساس نکاح پدید می‌آید. چنین ارتباطی یک رابطه ساده انگارانه و فاقد مسئولیت پذیری نیست. بلکه یک پیمان مهم و بااهمیتی است که از جنبه‌های مختلف برای طرفین مسئولیت‌هایی ایجاد می‌کند. چرا که سلامت چنین پیمانی که اولین پایه‌های تشکیل یک خانواده است ضامنی برای سلامت کل جامعه است زیرا خانواده را سنگ بنای مهم حیات اجتماعی می‌شناسد. اسلام وحدت جامعه را از وحدت زوجین و وحدت اعضا خانواده می‌شناسد و علائق انسانی موجود در خانواده را قابل گسترش و نشر در جامعه به حساب می‌آورد. اسلام معتقد است برای اینکه جامعه‌ها تحت ضابطه در آیند چاره‌ای جز این نیست که نخست خانواده تحت ضابطه درآید و هر گونه نظم و سازندگی باید از خانواده آغاز گردد و دامنه سازندگی و گسترش به جامعه کشانده شود و حیات اجتماعی تحت نظم و ضابطه در آید. اسلام خانواده را کانون اخلاقی جامعه می‌داند. نوع تربیت و ارتباطات موجود در خانواده موجد وحدت و منش اجتماعی است و خواستار نسلی سالم، پاک و عفیف و موجد افتخار برای جامعه انسانی است. چنین نسلی جز در دامن خانواده سالم نمی‌تواند تربیت شود. وظیفه‌ای که خانواده در قبال تربیت فرد دارد و نقش مهمی که در این زمینه ایفا می‌کند در واقع به وظیفه او در قبال تربیت جامعه پیوند می‌خورد. بر این اساس اسلام سلامت اجتماع را در گرو خانواده سالم می‌داند. خانواده سالم علاوه بر رشد و شکوفایی فرزندان، تربیت سالمی را که همسران از یکدیگر دریافت می‌دارند را نیز از نظر دور نگه نمی‌دارد. خانواده سالم چارچوب امنی برای همسر و فرزندان آنهاست. این چارچوب گسترش یافته چارچوب امن جامعه را فراهم می‌سازد.

^۱. نساء، آیه ۱۴۱.

فهرست منابع

قرآن کریم؛ استاد فولادوند

کتب فارسی

۱. آذرکسب، حیدر، سبک زندگی اسلامی، تهران، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۱.
۲. امام جمعه، فرهاد، جامعه‌شناسی فرهنگی، تهران، بهمن برنا، ۱۳۷۸.
۳. چلبی، مسعود، جامعه‌شناسی نظم، تهران، نشر نی، ۱۳۷۵.
۴. حاج علی‌اکبری، محمدجواد، مطلع عشق، گزیده‌ای از رهنمودهای آیت‌الله خامنه‌ای به زوج‌های جوان، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷.
۵. خرم‌دل، مصطفی، ترجمه فارسی فی ظلال القرآن، تألیف سید قطب، تهران، نشر احسان، ۱۳۹۹.
۶. دهخدا، علی‌اکبر، لغت نامه، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
۷. رضایی، مصطفی، سبک‌های زندگی و چالش‌های هویتی: رد پای زیستن، تهران، کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۹.
۸. رئیسی‌وانانی، حسین، غلام حسن عیوضی، رسانه و نقش خانواده، قم، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۱.
۹. شریفی، احمدحسین، سبک زندگی اسلامی ایرانی، تهران، آفتاب توسعه، ۱۳۹۲.
۱۰. طباطبایی حکیم، عذرا، خانواده از منظر قرآن، قم، موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان، ۱۳۹۵.
۱۱. طباطبائی، سیدمحمدحسین طباطبائی، المیزان، قم، بنیاد علمی فکری علامه طباطبائی، ۱۳۷۸.
۱۲. طبرسی، میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، قم، آل البيت، ۱۳۶۹.
۱۳. عبدالحی، محمداسماعیل، سبک زندگی قرآنی، اصفهان، موسسه قرآنی کوثر، ۱۳۹۲.
۱۴. ملک زاده، فهیمه، حقوق ناشی از ازدواج در اسلام و برخی جوامع غربی، تهران، فلاح، ۱۳۸۴.
۱۵. هیوز، جودی؛ استون، وندی، حیات خانواده و اجتماع، مجموعه مقالات آسیب شناسی خانواده، چاپ اول، تهران، مرکز امور زنان و خانواده، ۱۳۸۸.

کتب عربی

۱۶. تاج الدین محمد بن محمد شعیری، جامع الاخبار، قم، انتشارات رازی، ۱۳۹۶.
۱۷. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳.

۱۸. بخشی، منصوره، نقش خانواده در گسترش سبک زندگی اسلامی، نخستین، تاکستان، کنفرانس آموزش و پرورش و دفاع مقدس، ۱۴۰۰.
۱۹. بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۳/۱/۱.
۲۰. چراغی کوتیانی، اسماعیل، رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده، معرفت، شماره ۱۳۹، ۱۳۸۸.
۲۱. زارع، ناصر، زارع زاده، مرتضی، بررسی نقش معنویت در سلامت روان، تهران، اولین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی و روان شناسی ایران، ۱۳۹۴.
۲۲. سیار، ثریا، اقلیما، مصطفی، مقایسه کارکرد خانواده در مردان ماهر معتاد و غیر معتاد، تهران، دانشگاه علوم پزشکی ایران، مرکز آموزشی قلب و عروق، بیمارستان شهید رجایی، ۱۳۹۲.
۲۳. سیم فروش، ناصر، طباطبائی، شیما، توسعه الگوی سلامت خانواده و جمعیت مطلوب بر مبنای ارزش های الهی در آموزش پزشکی، مجله علمی سازمان نظام پزشکی جمهوری اسلامی ایران، دوره ۳۶، شماره ۲، ۱۳۹۶.
۲۴. ضیایی بیگدلی محمدتقی، کلانتری صمد، علی زاده اقدم محمدباقر، رابطه بین میزان باروری کل با توسعه اقتصادی و اجتماعی، دوره ۵، شماره ۲۱، ۱۳۸۵.
۲۵. کرامتی، محمدرضا و همکاران، رابطه خویشتن شناسی مدیران مدارس با ترفندهای آنان در مدیریت تعارض، دوره ۱، شماره ۴، ۱۳۸۴.
۲۶. گروه نویسندگان، دایره المعارف بریتانیکا، انگلستان، ۲۰۰۶.
۲۷. موسوی، فضل الله، ابراهیمی، فاطمه، بررسی جایگاه خانواده در نظام بین المللی حقوق بشر، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۰، شماره ۲، ۱۳۹۹.